

עורכת: ד"ר אסתי ובמן

כרך 6, גיליון מס' 6, 5 ביוני 2016

מפלגת "הנאמנות והרפורמה": פוליטיקה ערבית חדשה בישראל? אריק רודניצקי

ב-11 באפריל 2016, נפל דבר בפוליטיקה הערבית בישראל: מפלגה חדשה הוקמה תחת השם "הנאמנות והרפורמה" (אל-ופאא ואל-אצלאח). בראש המפלגה עומד שייח' חסאם אבו ליל, אמאם מהיישוב עין מאהל הסמוך לנצרת. ההכרזה הפומבית על הקמתה של מפלגה חדשה דווקא בתקופה שקטה יחסית שאיננה נחשבת לתקופת בחירות – לא בחירות כלליות לכנסת ואף לא בחירות לרשויות המקומיות – עוררה עניין ציבורי ותקשורתי רב בקרב הציבור הערבי. אולם מה שמשך את עיקר תשומת הלב, אף יותר מעיתוי ההקמה של המפלגה, הוא הזהות הפוליטית של מייסדיה. חמשת חברי הוועד המייסד של המפלגה מזוהים, במישרין או בעקיפין, עם הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית. אבו ליל הוא דמות בכירה בו ונחשב "מספר שלוש" בצמרת הנהגתו, אחרי שייח' ראאד צלאח ושייח' כמאל חיטיב. שני חברים נוספים במפלגה החדשה הם פרופ' אבראהים אבו ג'אבר וד"ר חסן צנעאללה, חוקרים בכירים במרכז למחקרים בני זמננו (מרכז אל-דראסאת אל-מעאצרה) – מכון מחקר הפועל באום אל-פחם משנת 1988 ומזוהה עם הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית. שני החברים הוותיקים הם עו"ד מחמד צבחי ג'בארין, חבר מועצת העיר אום אל-פחם בשנים 2004-2014, שישמש כסגן ראש המפלגה, והבה עואודה מכפר כנא, בעלת תואר שני בייעוץ פדגוגי מהאוניברסיטה העברית, אשתו של ד"ר יוסף עואודה, האחראי על קשרי החוץ של הפלג הצפוני. זהותם של מייסדי המפלגה, ובמיוחד העובדה שהמפלגה החדשה הוקמה כמעט חצי שנה לאחר שהפלג הצפוני הוצא אל מחוץ לחוק על-ידי ממשלת ישראל, גרמו לאנשי תקשורת ופרשנים בציבור הערבי לתהות האם מדובר ב"מפלגה אסלאמית" חדשה.

מייסדי המפלגה מיהרו להדגיש כי מדובר במפלגה עצמאית לחלוטין שאיננה קשורה מבחינה ארגונית לפלג הצפוני של התנועה האסלאמית ואף איננה באה במקומו. אבו ליל הטעים כי חלק גדול מן החברים שהצטרפו למעגל המורחב של מייסדי המפלגה אינם קשורים לתנועה האסלאמית, וכי המפלגה פותחת את שעריה גם בפני חברים שאינם מוסלמים. בהתייחסויותיו למטרות המפלגה נקט אבו ליל לשון כללית, באומרו כי "המפלגה שואבת את ערכיה מתוך מערכת הערכים האסלאמיים והלאומיים, והיא מאמצת את עקרונות היסוד המקובלים על שאר המפלגות והתנועות הלאומיות בציבור הערבי"¹. מייסדי המפלגה לא פרסמו עד כה מצע מפורט ואולם סגנו של אבו ליל, מחמד ג'בארין, בראיון שנערך עמו ביום ההכרזה על המפלגה, התייחס ביתר פירוט לעקרונות המפלגה ולמטרותיה. הוא הבהיר כי הפלסטינים ש"בפנים" הם חלק בלתי נפרד מן העם הפלסטיני ומן האומה הערבית והאסלאמית; המפלגה דוגלת בעקרונות של חרות, צדק וכיבוד הפלורליזם הפוליטי והדתי בחברה הערבית; המפלגה רואה במסגד אל-אקצא זכות טהורה של המוסלמים; המפלגה שמה לעצמה למטרה לחזק את הזהות והשיוך הלאומי של הציבור הערבי, להדגיש את מעמדה של השפה הערבית כמרכיב זהותי יסודי, ולחזק את מעמד

¹ ראו למשל: ראיון עם איש התקשורת רמזי חכים שנערך ב-12.4.16 ב"פרוץ 9", מהדורת חדשות מקומית המשודרת מנצרת באמצעות לווין -, כפי שמופיע ב- <https://www.youtube.com/watch?v=d8cAZTFtonI>; עם העיתונאי סעיד חסנין בתכנית מואג'ה מע אל-ערב, מהדורת חדשות ואקטואליה מטעם השבועון כל אל-ערב היוצא לאור בנצרת, שנערך ב-20.4.16, כפי שמופיע ב- <https://www.youtube.com/watch?v=GMHFbYBfxtw>; עם בסאם ג'אבר, בשבועון פנורמה ב-21.4.16, כפי שמופיע באתר <http://www.panet.co.il/article/1289387>. כל הקישורים נצפו ב-26.5.16.

האישה בחברה הערבית, ולראיה העלה על נס את העובדה שעם מייסדי המפלגה נמנית אישה והיא מקור גאוה למפלגה.²

מהו הרציונל המכוון של המפלגה החדשה? מייסדי המפלגה מטעימים כי הסיבה העיקרית להקמתה היא התחושה המקננת בקרב רבים בציבור הערבי כי המפלגות הפוליטיות הקיימות אינן נותנות מענה הולם לבעיות האמתיות המטרידות אותו. "החברה הערבית סובלת מתחלואים רבים", מסביר אבו ליל, ו"עד כה, כולם מדברים על המחלה אך אף לא אחד מדבר על התרופה או על הפתרון. בראש ובראשונה, צריך לשרש תופעות שליליות כמו אלימות, נשק וסמים." למעשה שמה של המפלגה מעיד על הרציונל העומד ביסוד הקמתה. משמעות המונח **ופאא** היא נאמנות להבטחה והתחייבות לקיימה במלואה. ההבטחה של המפלגה היא לפעול בצורה כנה על-מנת להביא לשינוי חברתי ולרפורמה בציבור הערבי בישראל. המפלגה מגדירה עצמה "לא-פרלמנטארית", ולכן בשלב זה אין בכוונתה להתמודד בבחירות לכנסת או לרשויות המקומיות, אלא למקד את פעילותה בקרב הצעירים הערבים.

למרות הצהרתם של ראשי המפלגה כי אין כל קשר בין המפלגה החדשה לתנועה האסלאמית, נראה כי לא ניתן לנתק בינם לבין הרקע שממנו באו. אסטרטגיית הפעולה שאימצה המפלגה בראשית דרכה – פעילות בתוך הציבור ולמענו ("מלמטה למעלה"), ההתמקדות בבעיות היסוד החברתיות, והתרחקות מהמשחק הפוליטי – כל אלה הם סימני היכר של הזרם האסלאמי בישראל. המפלגה הוציאה לאור עד כה שלוש הודעות פומביות, שכולן התפרסמו רק באתר המזוהה עם הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית, www.pls48.net, ושתי ההודעות הראשונות עסקו בנושאים המעסיקים באופן טיפוסי את התנועה האסלאמית. ההודעה הראשונה (19 באפריל) גינתה את החלטת בית המשפט לגזור על שיח' צלאח תשעה חודשי מאסר³; ההודעה השנייה (21 באפריל) כללה הצהרה כי מסגד אל-אקצא הוא אתר מורשת אסלאמית טהור⁴; ורק ההודעה השלישית (23 באפריל) שיקפה את הקו הפוליטי של המפלגה החדשה. היא גינתה את גל האלימות הפושה בחברה הערבית, בעקבות רציחתם של שני תושבים מאום אל-פחם על רקע סכסוך אישי.⁵ לאור זה נראה כי קיים קשר הדוק בין הקמתה של המפלגה החדשה לבין מצבה של התנועה האסלאמית.

בשנים האחרונות עובר הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית תהליך של התכנסות פנימה והיערכות מחדש שמתבטא בנסיגה מזירת הפעילות הפוליטית הרשמית. הנהגתו, המחרימה בעקביות את הבחירות לכנסת, החליטה שלא להתמודד גם בבחירות לרשויות המקומיות האחרונות שנערכו באוקטובר 2013, אפילו לא בעיר אום אל-פחם, שהייתה מעוז הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית ברציפות מ-1989. היא נימקה זאת ברצונה של התנועה ללמוד את המציאות המשתנה ולהיערך מחדש כדי לשרת את הציבור בדרך טובה יותר ונאמנה יותר לעקרונותיה. עם זאת, נראה כי העמדה הזאת היא תגובה לביקורת הגואה בציבור הערבי על דרכו הפוליטית והדתית של הפלג הצפוני. במישור הפוליטי, ביקורת זו מופנית בעיקר ל"שיח הח'ליפות" שמאפיין בעשור האחרון את הפלג הצפוני, ובמסגרתו מדגישים השייחים צלאח וחי'טיב כי ח'ליפות אסלאמית עתידה לקום במזרח התיכון ובירתה ירושלים. גם אם "שיח הח'ליפות" משמש רק אמצעי לגיוס תמיכה פוליטית של מעגל החסידים הקרוב לתנועה, החריפה לאחרונה הביקורת הציבורית על רקע החשש שהפלג הצפוני מחזיק לכאורה בחזון משותף לזה של ארגון דאע"ש. מנהיגי הפלג הצפוני אמנם התנערו בעקביות מהפרקטיקה ומהאידיאולוגיה של דאע"ש אך הביקורת הציבורית בעינה עומדת. במישור הדתי, ירד קרנה של התנועה האסלאמית בשנים האחרונות בעיקר בשל העובדה שהנהגתה מקדמת שיח דתי אדוק יותר מבעבר, המרחיק ממנה את השכבות המסורתיות בציבור הערבי. חוגים מסוימים אף טוענים כי פסקי ההלכה המתפרסמים מטעם המועצה העליונה שלה לפסקי הלכה מנוגדים באופיים לדוקטרינת "הלכות המיעוטים המוסלמים", ופוגעים ביכולתו של הציבור הערבי-מוסלמי לנהל את חייו כמיעוט דתי במדינה בעלת רוב לא-מוסלמי. יתר על כן, פרויקט הדגל של הפלג הצפוני – הקמת קהילה

² טה אע'באריה, "עו"ד מחמד צבחי ג'באריין, סגן ראש מפלגת 'הנאמנות והרפומה': דלתות המפלגה פתוחות לכל הקבוצות והעדות של בני עמנו." התפרסם באתר www.pls48.net, ב-12.4.16.

³ <http://www.pls48.net/?mod=articles&ID=1207133#.V0azt197IV>, נצפה ב-26.5.16.

⁴ "מפלגת 'הנאמנות והרפורמה' מגנה את ההחלטה לכלוא את שיח' ראד ומדגישה: זוהי רדיפה פוליטית." אתר [www.pls48.net](http://www.pls48.net/?mod=articles&ID=1207334#.V0a5Qv197IV), ב-19.4.16.

⁵ <http://www.pls48.net/?mod=articles&ID=1207334#.V0a5Qv197IV>, נצפה ב-26.5.16.

⁴ גילוי דעת: "מסגד אל-אקצא המבורך הוא אתר מורשת אסלאמית טהור." אתר www.pls48.net, ב-21.4.16.

⁵ גילוי דעת: "אנו ב'הנאמנות והרפורמה' מגנים את מצב האלימות הפושה ב'פנים' הפלסטיני שלנו." אתר www.pls48.net, ב-26.5.16.

⁵ גילוי דעת: "אנו ב'הנאמנות והרפורמה' מגנים את מצב האלימות הפושה ב'פנים' הפלסטיני שלנו." אתר www.pls48.net, ב-23.4.16.

⁵ גילוי דעת: "אנו ב'הנאמנות והרפורמה' מגנים את מצב האלימות הפושה ב'פנים' הפלסטיני שלנו." אתר www.pls48.net, ב-26.15.16.

עצמאית ביישובים הערביים (אל-מג'תמע אל-עצאמי), שתספק את צרכיה בכוחות עצמה ללא תלות בחסדי המדינה, ושתהא גם בעלת צביון אסלאמי – אינו מתקבל באהדה בקרב מוסלמים חילונים, נוצרים ודרוזים.

מצב עניינים זה הניע את הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית לערוך בדק בית. באוקטובר 2015 פרסם אתר האינטרנט המזוהה עם הפלג ארבעה מאמרי עמדה מפורטים מטעם השייח' צלאח המבהירים את עמדת הפלג הצפוני בארבעה תחומים עיקריים: (1) ירושלים ומסגד אל-אקצא; (2) חינוך, ערכים ומוסר; (3) דרכה הפוליטית של התנועה האסלאמית; (4) ענייני הלכה ודת.⁶ צלאח חזר אמנם על תפיסתה של התנועה האסלאמית כי ח'ליפות אסלאמית עתידה בסופו של דבר לקום באזור, אך ייחד את דבריו לשלושה עקרונות יסוד המנחים את התנועה - פעילותה להעצמת הציבור הערבי בכללותו; שותפות חברתית בעיצוב דרכה ופתיחות לקבלת ביקורת; אימוץ דרך הוסיטה ("דרך האמצעי") מבחינה הלכתית. דוקטרינה זו שעוצבה בשנות התשעים ומזוהה בעיקר עם שייח' יוסף קרצ'אוי, משלבת בין היצמדות לעקרונות ההלכה האסלאמית לבין גמישות והתאמה לתנאי המציאות המשתנה. בכך הבהיר צלאח כי הפלג הצפוני אינו דבק בגישה דוגמטית, אלא קשוב לרחשי לבו של הציבור הערבי על כל גווניו.

דברים אלה מחזקים את ההנחה כי שורשיה של מפלגת "הנאמנות והרפורמה" נטועים בתפיסה שצלאח הציג במאמריו. ואכן, בחברה הערבית יש המזהים את המפלגה החדשה עם הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית. הפרשן הפוליטי ודיע עואודה משוכנע כי המפלגה החדשה היא "תנועה אסלאמית במתכונת אזרחית", מעין "מהדורה חדשה של התנועה האסלאמית שהוצאה אל מחוץ לחוק".⁷ לדבריו, הדיון הפנימי בשורות הפלג הצפוני בעניין הקמת מפלגה החל שנה קודם לכן, ואין לקשור בין ההקמה לבין הוצאתו אל מחוץ לחוק. אבראהים ח'טיב, דוקטורנט הלומד בגרמניה ושימש בעבר חוקר במרכז ללימודים בני-זמננו, הסביר כי המפלגה החדשה "מבשרת על שינוי בפעילות הפוליטית, ובמיוחד בזו המתבססת על הממד האסלאמי". אחד האתגרים הניצבים בפני המפלגה, הטעים, יהיה "להשריש את השיח האסלאמי היסטי כדרך להתמודד עם השונות הפוליטית הקיימת בתוך החברה שלנו".⁸

דברים אלה עולים בקנה אחד עם דבריו של צלאח בראיון שהעניק לביטאון התנועה האסלאמית, **צות אל-חק ואל-חריה**, בנובמבר 2015, ימים אחדים לפני הוצאת הפלג הצפוני אל מחוץ לחוק. הוא הודה ששאלת ההקמה של מפלגה מטעם התנועה האסלאמית נתונה בדיון פנימי בשורות התנועה וטרם הוכרעה. הקמת מפלגה כזאת, הטעים, עשויה לבוא בחשבון בתנאי שלא תשתתף בבחירות לכנסת.⁹ עמדתו של צלאח הולמת את דרכם הפוליטית של "האחים המוסלמים" במצרים ובירדן, ושל תנועות אסלאמיות בתורכיה, מרוקו ותוניס. במדינות אלה הקימה התנועה האם מפלגה פוליטית בעלת שיח מרוכך יותר מהשיח הדוגמטי של התנועה עצמה. ואולם חוגים המקורבים לפלג הצפוני דוחים הקבלה זו ומבהירים כי המפלגה החדשה אינה חלופה לתנועה האסלאמית, אינה פועלת מטעמה, ואינה קוראת תגר על מנהיגותו של שייח' ראאד צלאח. יתר על כן, היא דוחה מכל וכל את החלטת הממשלה להוציא את הפלג הצפוני מחוץ לחוק.

מהי אם כן המפלגה החדשה אם איננה "מפלגה אסלאמית" ואף לא "תנועה אסלאמית" חדשה? הגדרתם של אסעד גאנם ומוהנד מוסטפא למונח "אקטיביזם אסלאמי" עשויה לסייע במתן מענה לשאלה זו. גאנם ומוסטפא, במאמר שהתפרסם בכתב העת *British Journal of Middle Eastern Studies*,¹⁰ מסבירים כי אקטיביזם אסלאמי חותר למצוא נקודת איזון לחברה מסורתית הנתונה להשפעות מטלטלות של מודרניזציה מחד גיסא, ותנועה לאומית כושלת מאידך גיסא. הוא מבקש לקיים תנועת שינוי אסלאמית אפקטיבית הפועלת בהווה תוך הישענות על ערכים אסלאמיים מן העבר. גישה זאת משלבת בתוכה דוגמטיות מכאן וגמישות מכאן, והיא מתאימה את עצמה לאתגרים של הסביבה החיצונית, במישור המקומי והאזורי.

⁶ ראו למשל המאמר "הבהרות על דרכה של התנועה האסלאמית בעניין ירושלים ומסגד אל-אקצא", אתר www.pls48.net, 2.10.16, <http://pls48.net/?mod=articles&ID=1203732#.V0bCJPI97IU>, נצפה ב-26.5.16.

⁷ ודיע עואודה, "תנועה אסלאמית – במתכונת אזרחית?", אתר www.arab48.com, ב-11.4.16.

⁸ אבראהים ח'טיב, "נאמנות ורפורמה: דרך הייסורים והתקוות", אתר www.pls48.net, ב-13.4.16.

⁹ אתר www.pls48.net, נצפה ב-26.5.16, <http://www.pls48.net/?mod=articles&ID=1207151#.V0bFRvI97IU>.

¹⁰ הראיון פורסם במלואו באתר www.pls48.net, ראו: "שיח' ראאד צלאח: פרגמטיזם הקורא לשינוי העקרונות הוא

בגינה!", 6.11.15, <http://pls48.net/?mod=articles&ID=1205086#.V0bGQPI97IU>, נצפה ב-26.5.16.

¹⁰ As'ad Ghanem and Mohanad Mustafa (2014), "Explaining Political Islam: The Transformation of Palestinian Islamic Movements." *British Journal of Middle Eastern Studies*, vol. 41, no. 4, pp. 335-354.

הזרם האסלאמי בישראל מושפע לא רק מהתנועה הלאומית הפלסטינית הכללית – תנועה שמצויה במשבר זה יותר מעשור – אלא מושפע במידה רבה אף יותר מזרמים אחרים בחברה הערבית, מאירועי "האביב הערבי" בשנים האחרונות. לפי שעה מוקדם לפסוק לגבי מהותה של מפלגת "הנאמנות והרפורמה", שכן היא מצויה בעיצומו של תהליך הקמה והתגבשות. אולם בהסתמך על הרקע הפוליטי של חברי הגרעין המייסד שלה ומתוך ניתוח המציאות של הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית, ניתן להעריך כי הקמת המפלגה מבטאת את כוונתם של אנשי הזרם האסלאמי "לחשב מסלול מחדש", בעיקר בתחום החברתי והפוליטי.